

Johanna Maria van Winter, een missie voor de middeleeuwen

Prof.dr. Johanna Maria (Marietje) van Winter woont sinds 1953 met veel plezier in de Utrechtse binnenstad.

Hoewel zij in 1988 afscheid nam als hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit Utrecht is zij nog steeds actief als wetenschappelijk onderzoeker en publiceert zij regelmatig haar bevindingen over de geschiedenis van stad en provincie en over adel en voeding in de Middeleeuwen.

Dit jaar viert ze haar 90e verjaardag.¹

Marietje van Winter (1927) kwam in de jaren vijftig uit Groningen naar Utrecht, waar zij een baan aan de Universiteit kreeg als assistente van prof.dr. D.T. Enklaar. In 1962 promoveerde zij op het proefschrift *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen*. Naast haar blijvende belangstelling voor dit onderzoeksterrein verdiepte zij zich in middeleeuwse voeding, nadat er een

15e-eeuws kookboek op haar pad was gekomen. Met studenten bereidde zij middeleeuwse maaltijden volgens de oorspronkelijke recepten. Daarvoor schafte zij op reizen in Zuid-Europa kruiden en pijnboomspitten aan, die hier toen nog niet makkelijk verkrijgbaar waren. De slager leverde op bestelling reuzel en allerlei onderdelen van dieren die vaak als slachtoffer werden betiteld. Veel studenten

Elisabeth de Ligt

*Historica, directeur/uitgever van Syntax
Media en redactielid van dit tijdschrift.*

moesten wennen aan de bijzonder smakende gerechten met zuur en zoet. Het samen bereiden en nuttigen van een middeleeuwse maaltijd bij Marietje thuis in de Brigittenstraat is een onvergetelijke herinnering voor veel oud-studenten.

Zij publiceerde niet alleen over voeding, gezondheidsleer, de temperamentenleer en dergelijke in vakbladen, maar ook werden haar artikelen uit het publiekstijdschrift *Spiegel Historiae* gebundeld in het boek *Van Soeter Cokene*. Nog altijd neemt zij deel aan de internationale congressen van Ethnological Food Research, waar zij als historica een vreemde eend in de bijt is tussen de etnologen.

Haar publicaties op dit gebied bleven niet onopgemerkt. De Stichting Gastronomische Bibliotheek stelde in 2015 het Prof. J.M. van Winter Stipendium in om haar grote verdienste te eren voor de studie van de geschiedenis van het eten en drinken in de mid-

deleeeuwen en om het gebruik van de collectie Geschiedenis van de Voeding van de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam te stimuleren. Elk jaar kunnen onderzoekers uit binnen- en buitenland meedingen naar dit stipendium.

Utrecht in de Middeleeuwen

Naast adel en voeding vormen stad en provincie Utrecht in de middeleeuwen haar derde onderzoeksterrein. Een onderwerp dat haar al jaren bezig houdt, is de loop van de rivieren de Rijn en de Vecht in en rond Utrecht in de Middeleeuwen. Zij veronderstelt dat Utrecht, wat Nedertrecht betekent (lagere rivierovergang), een Rijnovergang stroomafwaarts vormde, in vergelijking met Dorestat, dat stroomopwaarts lag. Als er opgravingen in de stad zijn, kan zij niet wachten tot de bevindingen zijn gepubliceerd. Het geeft haar de gelegenheid haar hypothesen te toetsen en verder uit te werken.

De opgravingen op het Domplein van 2011 tot 2014 boden haar zo de kans om haar onderzoek naar de kerken en andere gebouwen op het Domplein

Middeleeuwers in drievoud

Ter gelegenheid van Marietje van Winters 90e verjaardag verschijnt een bundel met artikelen van haar hand, die zij de afgelopen tien jaar gepubliceerd heeft in buitenlandse en Nederlandse boeken en tijdschriften. Omdat ze van mening is dat je je eigen geschiedenis in je eigen taal moet bestuderen en vertellen, heeft ze de Engelse en Duitse artikelen in hun Nederlandse grondtekst teruggezet.

Het boek *Middeleeuwers in drievoud: hun woonplaats, verwantschap en voeding* bevat o.a. enkele hoofdstukken over Utrecht: Utrecht en Dorestat, Utrecht met Hisgis, de voorgeschiedenis van Leeuwenbergh, Frederik Barbarossa en de Noda van 1165, de Vechtstreek. Het boek (384 blz., € 39,-) is uitgegeven door uitgeverij Verloren in Hilversum.

nader uit te werken. De hypothese van Marietje dat er in de 7e eeuw munten van koning Dagobert werden geslagen op het Domplein heeft zij uitgewerkt in een artikel dat ook in haar nieuwe bundel is opgenomen.

Onderzoek met de computer

De afgelopen jaren heeft zij met ir. Ad van Ooststroom de bezitsverhoudingen in de provincie Utrecht vanaf het kadaster van 1832 terug tot de vroege Middeleeuwen in kaart gebracht, met gebruik van HISGIS (historisch geo-

grafisch informatiesysteem).² Zij hebben een deel van hun bevindingen gepubliceerd in een artikel op www.academia.edu en www.researchgate.net. Daar zijn meer dan 25 artikelen van Marietjes hand te vinden over allerlei verschillende onderwerpen.

Begin jaren tachtig zag Marietje al het nut in van de computer bij onderzoek van historische bronnen. Leen Breure stimuleerde haar daarbij. Zo schreef zij in 1985 samen met hem een hoofdstuk in een bundel met de titel *Regino van Prum met de computer bekeken*, waarin zij begrippen in de kronieken van Regino analyseerden met behulp van clusteranalyse. Zij deed dit ook uit 'pure nieuwsgierigheid'. Ook bij het onderzoek naar verwantschap van de adel heeft zij de pc als gereedschap gebruikt om onderscheid te kunnen maken tussen edellieden met dezelfde voornaam. Marietje vindt het jammer dat er bij mediëvisten nog altijd geen grote belangstelling is om de computer als hulpmiddel in te zetten bij bronnenonderzoek: 'Het wordt niet opgepakt en het duurt te lang'.

Gevraagd naar de ontwikkeling van haar belangstelling in de afgelopen zestig jaar zegt ze: 'Als een onderwerp tot mijn verbeelding spreekt, wil ik mij er wel op storten, ook als anderen er niets in zien. Ik ben wel blij dat er tegenwoordig meer dan vroeger belangstelling is voor culturele onderwerpen. Op dat punt heb ik nooit iets te gek voor onderzoek gevonden en is mijn belangstelling ook niet veranderd. Ik heb in zekere zin wel geluk gehad dat anderen telkens met

Marietje van Winter bij de opening op 13 december 1985 van de tentoonstelling 'De Loop der Dingen' in het gebouw van de Crediet- en Effectenbank (Kromme Nieuwegracht 6) in Utrecht in gesprek met (tegenover haar) ir. H. Dam (lid van het bestuur van de Stichting Archeologie en Bouwhistorie in de stad Utrecht).

□ FOTODIENST GAU | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

nieuwe gegevens aankwamen, zoals bij de opgraving op het Domplein. Ik kan daar dan op inspringen.'

Een tochtje maken

Marietje is zeker geen studeerka-mergeleerde. Geïnspireerd door haar vader (hoogleraar Nieuwe geschiedenis in Groningen), die met studenten op de fiets stapte om Romaanse kerken op het Groninger platteland en in Ostfriesland te bezichtigen, nam zij in Utrecht het initiatief om met studenten stadswandelingen te maken. Zij vond dat je als historicus niet 'alleen woorden' nodig had, maar dat een student ook moest leren kijken naar middeleeuwse gebouwen, schilderijen en andere objecten. Al snel vergrootte Marietje de actieradius van de geschiedenisstudenten tot uitstapjes naar België (Gent, Brugge), Duitsland (Bonn, Paderborn, Keulen, Osnabruck) en Frankrijk (Provence).

Vaak werden Marietje en de studenten ontvangen door buitenlandse universitaire collega's. Soms gingen de collega's en studenten van Oude Geschiedenis ook mee op reis. Iedere student verdiepte zich in een te bezichtigen monument en leidde ter plaatse de rest van de club rond. Omdat de UHSK (Utrechtse Historische Studenten Kring) lid was geworden van de jeugdherbergcentrale konden de studenten overal goedkoop overnachten. Ook moest er zo goedkoop mogelijk worden gegeten. Dat het Franse stokbrood met de meegebrachte pindakaas niet zo lekker weghapte, leek haar niet te deren. Nog altijd gaat Marietje twee keer per jaar met een oud-studentenclubje uit de jaren tachtig een dag op excursie in binnen- of buitenland. Ook gaat ze nog vaak mee met excursies van andere clubjes waar ze trouw lid van is, zoals de Werkgroep Adelsgeschiedenis, Firapeel, PUG en bezoekt ze congressen en symposia. Ook neemt zij deel aan de activiteiten van de UHSK, waar zij erelid van is.

Veel leden van de Vereniging Oud-Utrecht kennen Marietje als trouw bezoeker van de ledenvergaderingen. Marietje: 'de vereniging is prima bezig met een breed programma voor een divers publiek, niet alleen voor de stad Utrecht maar voor de hele pro-

Ter gelegenheid van haar afscheid van de universiteit verzorgden studenten een 'verrassingsafscheidsprogramma'.

□ FOTOGRAAF ONBEKEND | PARTICULIERE COLLECTIE

vincie. Het is alleen jammer dat er nauwelijks aansluiting is bij het onderzoek van de eigen universiteit. Ik vraag me af hoeveel geschiedenisstudenten eigenlijk lid zijn van de vereniging? Zou een ledenwerfcampagne in die richting misschien zin hebben?'

Veranderende universiteit

Onder haar hoogleraarschap (1980-1988) studeerden veel studenten af op een Utrechts, middeleeuws onderwerp. De afgelopen jaren is dat niet meer gebeurd, omdat de focus van het universitaire onderzoek gericht is op buiten-Nederlandse middeleeuwse schriftcultuur en Karolingische rijkspolitiek. Marietje betreurt het dat er de afgelopen jaren weinig wetenschappelijk onderzoek naar middeleeuwse

regionale geschiedenis wordt gedaan aan de Utrechtse Universiteit. Daarbuiten is er meer belangstelling voor, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de artikelen in dit blad en in het jaarboek. 'Mijn onderzoeksonderwerpen zijn er aan de universiteit gewoon uitgeschreven. Ze wilden deze niet meer. Nou jongens dan niet. Ik heb ook nooit actie gevoerd.'

Het hele universitaire bedrijf is de afgelopen jaren erg veranderd. Marietje: 'Onderzoeksonderwerpen dienden zich bij mij aan en dan sprong ik erop in. In het grootste deel van mijn functioneren als medewerker en hoogleraar hoefden we geen aanvragen bij NWO (toen ZWO) in te dienen en was de concurrentie niet heel groot. In de jaren tachtig kwam er wel een lande-

Aan het werk, september 2017.

□ FOTO ELISABETH DE LIGT

lijk overleg, in de vorm van gebiedsbesturen en werkgemeenschappen, maar toen beschikten de universiteiten nog grotendeels over hun eigen onderzoeksbudget. Nadat minister Plasterk dat budget grotendeels had afgeroomd en naar NWO overgeheveld, is de concurrentie steeds feller geworden, en vooral voor de alfa-faculteiten, uitzichtlozer: een prachtig project, maar er is geen geld. Beta-projecten met hun miljoenen-aanvragen gaan bijna altijd voor. Natuurlijk vind ik dit geen goede ontwikkeling.'

Ze vertrouwt erop dat ook de komende jaren nieuwe bevindingen haar zullen blijven inspireren tot nieuw onderzoek. Een plan heeft ze daarvoor niet klaarliggen.

Marietje leidt al jaren lang een recensieclub van circa vijftien jonge historici die over nieuwe historische boeken een bespreking schrijven voor de website www.historischhuis.nl. De club komt vijf tot zes keer per jaar bij elkaar bij haar thuis. Ook is er nog de promovendiclub. Een of twee maal per jaar bespreken promovendi met middeleeuwse onderwerpen of uit de nieuwe geschiedenis bij haar thuis hun voortgang met elkaar.

Onuitgesproken missie

Niet alleen studenten, maar ook een breder, in geschiedenis geïnteres-

seerd publiek wil Marietje bereiken. Zo was zij vanaf de start redactielid bij *Spiegel Historiae* (nu *Geschiedenis Magazine*), waar zij de nadruk legde op het belang van 'plaatjes'. Ze was in de jaren zestig ook betrokken bij de Fibula-reeks, een serie boeken voor een breed publiek. In 1965 verscheen haar boek *Ridderschap, ideaal en werkelijkheid* in deze reeks. Vorig jaar heeft ze nog met veel plezier meegedaan aan het project van de Universiteit Utrecht 'Meet the professor'. In toga bezocht ze met een collega-hoogleraar groep 8 van een basisschool en gaf hen les over voeding en gezondheid in de Middeleeuwen. 'We hebben de kinderen geleerd dat gif niet bestaat, maar dat het om de dosering gaat. Het was heel grappig en de kinderen waren zeer geïnteresseerd.'

Marietje heeft eigenlijk een onuitgesproken missie om het grote publiek enthousiast te maken voor middeleeuwse geschiedenis. Want toen ze

zich had aangemeld voor dit project mocht ze als emeritus aanvankelijk niet meedoen. Na enig aandringen van haar kant werd zij gekoppeld aan een zittende hoogleraar.

Gevraagd waar zij op dit moment mee bezig is, vertelt Marietje dat zij met Ad van Ooststroom aan een publicatie werkt over het kaartboek van Leeuwenbergh. Ter gelegenheid van het 450-jarig bestaan van dit gasthuis zal dit als relatiegeschenk worden uitgegeven. Zij is enkele jaren geleden ook betrokken geweest bij het zoeken naar een nieuwe bestemming voor het gebouw. 'Leeuwenbergh was mijn kerk. Het was een initiatief van een buurtbewoner die er niet eens naar de kerk ging, maar die vond dat het gebouw bewaard moest blijven. Ik heb me daar meteen bij aangesloten en ben er nog steeds bij betrokken. Het is fijn dat het gebouw gered is en dat de exploitatie goed loopt doordat er veel bruiloften en partijen worden gehouden. Er zou alleen meer muziek moeten klinken, want de akoestiek is er goed.'

Bijzondere hobby

Tenslotte heeft Marietje naast haar werkzaamheden een bijzondere hobby: zij verzamelt al lang grafiek en tekeningen van onder andere Utrechtse kunstenaars, zoals Bert Keller, Charles Donker, Gerard van Rooy en Carien Vugts. Enkele jaren geleden heeft zij haar grote verzameling prenten geschonken aan het Rijksmuseum, omdat het Centraal Museum er geen belangstelling voor had. Mondjesmaat koopt ze nog iets nieuws als ze iets tegen komt in een galerie. Voorwaarde is wel dat het 'opbergbaar moet zijn', dat wil zeggen dat het kunstwerk past in haar ladenkast waarin de etsen en tekeningen goed beschermd worden tegen het daglicht.

Noten

- 1 Dit artikel is gebaseerd op een interview met Marietje van Winter op 8 september 2017. De focus ligt vooral op Utrecht.
- 2 HISGIS (www.hisgis.nl) is een digitaal pakket voor het verwerken van ruimtelijke informatie: kaarten op het scherm met daarachter informatie over wat er op te zien is. Aan elke kaart zijn tabellen verbonden met tekst en cijfers. Omgekeerd zijn alle tabellen weer gekoppeld aan een kaart. Met HISGIS kan in het verleden gereisd worden. De fundering ervan bestaat uit het gedigitaliseerde oudste kadaster (van 1832). Daarop sluiten chronologische en thematische kaartlagen aan die op diverse manieren met elkaar te combineren zijn.